

mgr Bartosz Armknecht
Wydział Prawa i Administracji
Uniwersytet Gdański

UMOWA TRANSFERU ZAWODNIKA W PIŁCE NOŻNEJ STRESZCZENIE ROZPRAWY DOKTORSKIEJ

Prezentowana dysertacja doktorska jest poświęcona wszechstronnej analizie umowy transferu zawodnika w piłce nożnej w świetle teorii i filozofii prawa sportowego oraz prawa umów. Omawiana problematyka, na przykładzie umowy transferu zawodnika w piłce nożnej, obejmuje analizę regułowótórczych¹ uprawnień organizacji sportowych oraz praktykę ich wykonywania. Podjęte rozważania kierunkowo odnoszą się do zagadnień obejmujących kreowanie przez międzynarodowe i krajowe związki sportowe standardów i regulacji prawnych, które zwłaszcza swoim zakresem obejmują stosunki obligacyjne w sporcie.

Zasadniczym celem pracy jest analiza rozwiązań prawnych dotyczących stosunków obligacyjnych w sporcie na przykładzie umowy transferu zawodnika w piłce nożnej oraz w pewnym zakresie „umów towarzyszących”, takich jak kontrakt piłkarski, czy umowa pośrednictwa w piłce nożnej, zarówno na poziomie regulacji FIFA (fr. *Fédération Internationale de Football Association*), jak i regulacji krajowych związków sportowych, a zwłaszcza Polskiego Związku Piłki Nożnej (PZPN), a także analiza procesu wdrażania tych regulacji przez krajowe związki sportowe, zrzeszone w ramach FIFA (*members: national associations*) Powyższe rozważania, na przykładzie umowy transferu zawodnika w piłce nożnej, przy wykorzystaniu podejścia dedukcyjnego, mają na celu wykazanie, że współcześnie istnieje wiele ośrodków regułowótórczych, czego skutkiem są „multicentryczne systemy prawa”. Proces ustalania norm obowiązujących w konkretnym stanie faktycznym jest utrudniony nie tylko z uwagi na multimetryczność systemu prawa oraz wielopoziomowość regulacji (*multi-level law*), ale również z uwagi na podejście podmiotów regułowótórczych przy tworzeniu i publikowaniu tych regulacji. Jednocześnie, wielu spośród adresatów regulacji związków

¹ W nawiązaniu do działalności regulacyjnej organizacji sportowych celowo posługuję się pojęciem działalności regułowótórczej organizacji sportowych, a nie działalności prawodawczej, ponieważ na tym etapie nie przesądzam charakteru prawnego regulacji związków sportowych. Należy wskazać, że w doktrynie prawa sportowego regulacje związków sportowych bywają również określane jako pozaprawne regulacje, regulacje statutowo–regulaminowe bądź jako prawo nieoficjalne. Kwestie związane z definicją prawa sportowego, w tym kształtowania się tego prawa w kontekście socjologii prawa, na przykładzie prawa pierwotnego, zostały przedstawione w rozdziale II rozprawy.

sportowych wręcz oczekuje deskryptywnego ich formułowania, co dotyczy w szczególności podmiotów z państw z Europy Środkowo-Wschodniej, co z kolei – jak się wydaje – wynika przede wszystkim z przyjętej w tych krajach kultury prawnej. Natomiast podmioty realizując swoje uprawnienia regulodawcze, chętnie korzystają z faktycznych uprawnień legislacyjnych, w tym z formułowania przepisów w sposób szczegółowy, czy wręcz kazuistyczny. Takie podejście przyczynia się do inflacji prawa, czyli stanu, w którym mamy do czynienia z nadmiarem nie tyle regulacji, ile z samych tekstów prawnych, co znacząco utrudnia wykładnię i stosowanie prawa.

Jednym z istotnych celów niniejszej pracy jest ukazanie, na przykładzie umowy transferu zawodnika w piłce nożnej, „otoczenia prawnego” i granic swobody kształtowania stosunków o charakterze prywatnoprawnym w prawie sportowym. Ponadto, subsydiarnym celem dysertacji jest podjęcie próby wykazania, że podmioty prawa, w tym podmioty tworzące i stosujące prawo sportowe, powinny w większym stopniu koncentrować się na normach kolizyjnych i odsyłających, które zapewniałyby zgodność globalnego prawa sportowego z krajowym i międzynarodowym porządkiem prawnym (prawem powszechnie akceptowanym)². Aby urzeczywistnić proces harmonizacji prawa sportowego, prywatne podmioty regulotwórcze winny opierać się na modelowych rozwiązaniach, polegających na formułowaniu zasad, przede wszystkim określających warunki umowne – postanowienia kontraktowe (*the principles of contracts law*). Normy, w szczególności te w zakresie umów zawieranych w obrocie prawnym w sporcie, nie powinny przybierać kazuistycznej postaci, która często przesądza o przeregulowaniu określonej instytucji prawnej, lecz zawierać dyrektywy interpretacyjne związane z minimalnymi wymogami kontraktowymi, zarówno w zakresie materialnym, jak i

² Zagadnienia dotyczące prawa sportowego rozpatruję, nawiązując do koncepcji *lex sportiva*, postrzeganej nie tylko jako prywatny reżim prawny, ale jako system prawa, który wykracza poza prawo międzynarodowe lub krajowe, działa w odrębnej przestrzeni społecznej i odnosi się do konkretnych aktorów, nie tylko prywatnych, ale także publicznych lub hybrydowych. W tym przedmiocie istotne są zagadnienia związane z kompatybilnością tychże regulacji z innymi systemami prawa. Por. m.in.: H.J. Steiner, *Constructing and Developing Transnational Law: The Contribution of Detlev Vagts* [w:] *Making Transnational Law Work in the Global Economy: Essays in Honour of Detlev Vagts*, red. P.H.E. Bekker, R. Dolzer, M. Waibel, Cambridge University Press, Cambridge 2010, s. 10-16; J. Jabłońska-Bonca, *Istota spójności regulacji prawnych oraz niesprzeczność regulacji pozaprawnych z regulacjami prawnymi* [w:] *Kompatybilność pozaprawnych regulacji sportowych z regulacjami prawnymi*, red. A. J. Szwarc, PTPS, Poznań 2014, s. 39-64. Por. A. J. Szwarc, *Globalne lex sportiva* [w:] *Wielka Encyklopedia Prawa, Tom XXIV: Prawo sportowe...*, s. 97-98 oraz A. J. Szwarc, *Krajowe lex sportiva* [w:] *ibidem*, s. 145, oraz A. J. Szwarc, *Lex sportiva* [w:] *ibidem*, s. 147.

formalnym, które zapewniłyby efektywną realizację celów ustanawiania regulacji kontraktowej³.

W ramach realizacji podstawowego celu opracowania podjąłem próbę sformułowania i poddania analizie dwóch kluczowych problemów. Po pierwsze, jest to kwestia oceny wszelkich regulacji odnoszących się do umów transferowych w piłce nożnej oraz przyjęcia określonych założeń ontologicznych. Po drugie, doniosły problem badawczy stanowi kwalifikacja prawna i klasyfikacja prawna umów obligacyjnych w piłce nożnej, w tym umowy transferu zawodnika piłki nożnej (piłkarza). Istotnym elementem omawianym w tym zakresie są również problemy związane z zawieraniem i wykonywaniem umowy transferu zawodnika piłki nożnej oraz subsydiarnie z „umowami towarzyszącymi”, takimi jak umowa o reprezentację zawodnika lub klubu piłkarskiego zawieranych przez agentów piłkarskich (pośredników transakcyjnych), czy kontrakt zawodniczy.

Przedmiotem pracy są zatem problemy prawne dotyczące regulacji i konstrukcji prawnej oraz treści umowy transferu zawodnika w piłce nożnej, w tym kwestie związane z granicą swobody umów w prawie sportowym na przykładzie tejże umowy. W tym zakresie przyjmuję, że stosunki umowne w sporcie, w tym w piłce nożnej, podlegają procesowi integracji regulacji globalnego systemu prawa sportowego (*global sports law*), często określanego w doktrynie mianem *lex sportiva*. Stan ten wynika z tego, że regulacje prawne w sporcie w znacznej części mają charakter postanowień kontraktowych (*lex contractus*), które jako takie nie wyłączają bezpośredniego stosowania norm prawa powszechnego o charakterze *ius cogens*. Sytuacja, w której to związki sportowe (krajowe i międzynarodowe organizacje sportowe, określane również mianem „federacji sportowych”) korzystają z szeroko rozumianej autonomii, *de facto* pełnią rolę swoistego rodzaju integratorów regulacji prawnych. W rzeczywistości skutkuje to brakiem nie tyle efektywnej, ile realnej kontroli państwowej nad działalnością tychże związków sportowych.

³ Przedstawione podejście wpisuje się w założenia koncepcji prezentowanej przez Ole Lando, czyli wyjaśnienia i przyjęcia wspólnych zasad prawa umów państw członkowskich Unii Europejskiej. Koncepcja *The Principles of European Contract Law* opiera się na modelu jednolitego rynku zbudowanego na zasadę czterech swobód: a) przepływu osób, b) przepływu kapitału, c) przepływu towarów oraz d) przepływu usług. Niemniej postrzegając koncepcję zasad prawa w szerszym kontekście, jako metody tworzenia regulacji opartej na wspólnych zasadach, można podjąć próbę analizy zaadaptowania jej założeń do innych obszarów stosunków społecznych. Por. m.in. O. Lando, *Principles of European Contract Law: An Alternative to or a Precursor of European Legislation?*, „The American Journal of Comparative Law”, 1992, vol. 40, no. 3, s. 573-585.

W ramach przeprowadzonych badań, z perspektywy prawa sportowego przedstawiłem zagadnienia, które w moim przekonaniu są istotne dla współczesnego prawodawstwa, takie jak multicentryzm systemu prawa (*multicentric system of law*) i wielopoziomowa struktura prawa (*multilevel regulations*), a także prywatyzacja prawa (*privatisation of law*). Wpływają one, i w pewnym stopniu kształtują, regulacje prawne, w szczególności dotyczące stosunków obligacyjnych. Wynik analizy działań regulacyjnych, jak i implementacji przepisów w zakresie regulacji stosunków obligacyjnych uzasadnia postawienie tezy, że normami prawa sportowego są wszystkie regulacje *in genere* odnoszące się do sportu.

Niezależnie od odmiennego podejścia do koncepcji regulacji sportu w różnych kulturach prawnych, prawo sportowe można uznać nie tylko za odrębną dyscyplinę prawa, ale w przypadku wiodących dyscyplin sportowych, np. piłka nożna, można nawet mówić o swoistym systemie prawa danej dyscypliny⁴. Natomiast w przypadku samej umowy transferu zawodnika w piłce nożnej, szczególnie w kontekście polskiego systemu prawa sportowego, uzasadniona jest teza, że jest to umowa nienazwana w rozumieniu doktryny prawa cywilnego, zawierana na podstawie zasady swobody umów, której granice wyznaczone są zarówno na poziomie regulacji rangi ustawowej, w szczególności art. 353¹ k.c., jak i regulacji „statutowo–regulaminowych” związków sportowych – FIFA i PZPN. Ponadto analiza regulacji umowy transferu zawodnika w piłce nożnej w odniesieniu do polskiego prawa sportowego wydaje się adekwatnym przykładem dla przedstawienia problemów „żywego prawa” związanych z tworzeniem efektywnych rozwiązań w warunkach prywatyzacji prawa, które reguluje krajową i międzynarodową wymianę handlową. W doktrynie dotyczącej żywego prawa, tworzonego przez podmioty prywatne w ramach samoregulacji (*self-regulation*) lub współregulacji (*co-regulation*), regulacje prawa sportowego postrzegane są w kategoriach prawa ponadnarodowego (*transnational law*) lub prawa globalnego (*global law*)⁵. Ważne jest ustalenie, czy dla skuteczności obowiązywania takich regulacji konieczna jest ich zgodność z imperatywnymi normami obowiązującymi zarówno na poziomie krajowym, jak i międzynarodowym. W tym zakresie, w moim przekonaniu, należy wskazać na konieczność ustalenia skutecznych narzędzi prawnych zapewniających bezpieczeństwo obrotu prawnego w

⁴ W przypadku piłki nożnej niejednokrotnie w doktrynie oraz obrocie prawnym można spotkać się z pojęciem prawa piłkarskiego (*football law*). Pojęciem *football law* operują przede wszystkim federacje piłkarskie, takie jak FIFA czy UEFA, ale również w orzecznictwo CAS. Szczególne regulacje dotyczące piłki nożnej są określane właśnie tym mianem. Por. m.in. wyrok CAS z dnia 10 czerwca 2010 r. w sprawie *Omer Riza v. Trabzonspor Kulübü Derneği & Turkish Football Federation (TFF)*, sygn. akt CAS 2010/A/1996.

⁵ *Ibidem*; H.J. Steiner, *Constructing and Developing Transnational Law...*, s. 10-16.

przedmiocie zgodności regulacji organizacji sportowych z prawem powszechnym o charakterze *ius cogens*, mających za przedmiot ochronę podstawowych praw podmiotowych, która jest ściśle związana z pryncypiami demokratycznego państwa prawa⁶.

Potrzeba harmonizacji, a nade wszystko zapewnienia zgodności regulacji związków sportowych jako prawem nieoficjalnym z prawem państwowym, wynika z braku powszechnie akceptowanych rozwiązań w tym zakresie. Związane jest to z brakiem rozwiązań prawnych, deficytem reguł kolizyjnych rozstrzygających sprzeczności pomiędzy reżimami prawnymi, co w wielu przypadkach prowadzi do naruszenia podstawowych praw jednostek poprzez stosowanie wiążących regulacji organizacji sportowych. Należy podkreślić, że quasi-kontrola sądowa, sprawowana przez najwyższe instancje rozjemcze (sądy arbitrażowe) w sporach sportowych, zwłaszcza na poziomie międzynarodowym przez Sportowy Sąd Arbitrażowy (CAS – *Court of Arbitration for Sport*), określany również jako Trybunał Arbitrażowy ds. Sportu (TAS – *Tribunal Arbitral du Sport*) z siedzibą w Lozannie, nie zapewnia zgodności regulacji związków sportowych *in genere* z prawem krajowym. Taki stan rzeczy jest następstwem specyficznej „formuły” arbitrażu sportowego, który również na poziomie krajowym⁷, rozstrzygając spory prawne w sporcie kieruje się najczęściej ogólnymi zasadami sprawiedliwości (*ex aequo et bono*)⁸. W przypadku stosowania prawa powszechnego przez CAS czy sądy arbitrażowe międzynarodowych federacji sportowych – gdy strony postępowania nie dokonały wyboru prawa właściwego – wiążące jest prawo właściwe dla Konfederacji Szwajcarskiej. W konsekwencji ewentualna kontrola regulacji tworzonych przez związki sportowe jest dokonywana przez organy rozjemcze z uwzględnieniem szwajcarskiego prawa krajowego. Należy wskazać, że normy kolizyjne międzynarodowego prawa prywatnego dopuszczają wybór przez strony sporu prawa właściwego, a także regulują obowiązywanie tego prawa w sytuacji braku jego wyboru przez strony. W rzeczywistości, poprzez poddanie sporu pod rozstrzygnięcie w drodze arbitrażu sportowego, mamy do czynienia z sytuacją, w której co

⁶ Zob. m.in. R. Giulianotti, *Human Rights, Globalization and Sentimental Education: The Case of Sport*, „Sport in Society”, 2004, vol. 7, no. 3, s. 355-369.

⁷ W przypadku sporów w Polsce taką rolę pełni Trybunał Arbitrażowy ds. Sportu przy PKOl, który jest najwyższą sportową instancją odwoławczą w Polsce, działającą od 17 listopada 1994 r., obecnie na podstawie przepisów ustawy o sporcie z dnia 25 czerwca 2010 r. (Dz. U. z 2022 r., poz. 1599 – t.j.). Trybunał Arbitrażowy ds. Sportu przy PKOl jest stałym sądem polubownym działającym na zasadach określonych w przepisach ustawy z dnia 17 listopada 1964 r. – Kodeks postępowania cywilnego (Dz. U. z 2021 r., poz. 1805 – t.j.).

⁸ Niektóre zasady, którymi sportowe sądy arbitrażowe się kierują się przy wydawaniu rozstrzygnięć, są wspólne dla kultur prawnych państw zachodnich, w szczególności taką zasadą jest zasada *in dubio contra proferentem*, stosowana przy wykładaniu stosunków umownych w związku z powstałymi na tle ich wykonywania sporów.

najmniej w przedmiocie procedury spór będzie prowadzony według zasad zgodnych z prawem szwajcarskim, a w niektórych przypadkach nawet na podstawie tego prawa. Ustalenie to jest istotne przede wszystkim ze względu na kwestie związane z zapewnieniem bezpieczeństwa prawnego i poszanowania praw jednostek, w szczególności w odniesieniu do praw i gwarancji procesowych. W tej sytuacji za uzasadniony uznaję postulat sformułowania zasad zapewnienia zgodności działalności związków sportowych z normami prawa powszechnego, zaleceniami lub stosownymi praktykami ustawodawstw krajowych (*compliance*) i ich egzekucji *sine dubio*. Uzupełnieniem powyższego wniosku może być postulat sformułowania ogólnych zasad i norm kolizyjnych, które stanowiłyby podstawę integrowania norm prawa sportowego. Przyjęcie takiego założenia mogłoby prowadzić do ustanowienia swoistego rodzaju *Constitutio Lex Sportiva*. Zaproponowana koncepcja wymaga prowadzenia dalszych analiz w tym zakresie z uwagi na doniosłość przedstawionych problemów prawnych i z całą pewnością będzie stanowić jedną z głównych płaszczyzn badawczych, na których koncentrować się będzie środowisko naukowe zainteresowane prawem sportowym.

Epistemologiczną koncepcję prowadzenia badań opieram na logice zasad prowadzenia badań naukowych⁹. W tym celu, aby zapewnić sprawdzalność postawionych pytań i hipotez badawczych oraz przedstawić konstatację związaną z prezentowaną problematyką w nauce prawa sportowego, podjąłem próbę ustalenia konstrukcyjnego paradygmatu¹⁰ właściwego dla *lex sportiva*¹¹. Jednym z podstawowych aksjomatów w tym zakresie jest rozważenie prawa sportowego jako realnego zjawiska społecznego, obejmującego oddolne tworzenie wielowymiarowej sieci regulacyjnej w procesie samoregulacji (*self-regulation*)¹². Przyjęta perspektywa badawcza, szczególnie w kontekście założeń postmodernistycznej koncepcji prawa, pozwala na prowadzenie rozważań w szerszej perspektywie, uwypuklając wielopłaszczyznowość i postdyscyplinarność prawa sportowego. W tym zakresie istotne są zwłaszcza problemy prawne *in abstracto*, związane z procesem integracji stosunków prawnych i harmonizacją prawa w obszarze sportu. W tej sytuacji konstrukcja paradygmatu *lex sportiva*

⁹ K. Opałek, *Problemy metodologiczne nauki prawa*, PWN, Warszawa 1962, *passim*.

¹⁰ Th.S. Kuhn, *Struktura rewolucji naukowych*, PWN, Warszawa 1968, *passim*.

¹¹ W tym kontekście zwracam uwagę na fakt, że zgodnie z koncepcją Th.S. Kuhna ustalony paradygmat nie musi wyjaśniać wszystkich zjawisk, które obejmuje swym ogólnym zakresem. Por. Th.S. Kuhn, *Struktura rewolucji...*, s. 34.

¹² *Ibidem*; H.J. Steiner, *Constructing and Developing Transnational Law...*, s. 10-16.

stanowi podstawę do wyjaśnienia problemów prawnych związanych z zagadnieniami zaliczonymi do prawa sportowego jako interdyscyplinarnej dziedziny prawa¹³.

Wskazując na metodologiczne podstawy dysertacji, w pierwszej kolejności usystematyzowałem zastosowane metody ze względu na moment i cel ich wykorzystania. W tym zakresie wyróżniam metody: a) myślenia, b) badania oraz c) systematyzowania wiedzy. Proces myślenia nad prezentowanym zagadnieniem obejmuje przede wszystkim analizę, syntezę oraz argumentację. Zasadniczą część rozprawy zgodnie z koncepcją wielopłaszczyznowości metodologicznej prawoznawstwa¹⁴, w aspekcie metodyki prowadzonych badań, oparłem na metodach teoretyczno–prawnej, dogmatyczno–prawnej, komparatystycznej, a także w ograniczonym zakresie historycznej. Natomiast w procesie systematyzacji wiedzy zastosowałem przede wszystkim metody klasyfikacji wiedzy, w tym procesów badawczych, kwalifikacji wiedzy oraz typizacji (typologii pojęć). Przyjęta w tych ramach metodologia, w tym badań zorientowanych na teorię, umożliwiła sformułowanie wniosków *de lege ferenda* i *de lege lata*.

Rozprawa składa się z części wprowadzającej, sześciu rozdziałów oraz wniosków końcowych. Wprowadzenie zostało skonstruowane na podstawie koncepcji „prerozumienia” Dennisa Pattersona¹⁵, zgodnie z którą proces ustalania stanów faktycznych oraz interpretacji regulacji prawnych jest dokonywany zgodnie ze stanem wiedzy i doświadczeniem życiowym. Zaproponowana forma wprowadzenia do badań moim zdaniem pozwala na poznanie środowiska i stosunków społecznych i prawnych, występujących w sporcie, zwłaszcza w piłce nożnej. W tym zakresie istotna jest rewizja okoliczności, „kontekstu sytuacji” dotyczącego zawierania umów transferowych. W zamierzeniu zabieg ten ma służyć ujednoczeniu sposobu postrzegania „kontekstu sytuacji”, co w efekcie ma prowadzić do uniknięcia „pułapek myślenia”¹⁶.

¹³ W doktrynie prawa sportowego istnieją również poglądy, zgodnie z którymi prawo sportowe należy traktować jako subdyscyplinę.

¹⁴ Uwagi dotyczące postulatu Kazimierza Oplaka i Jerzego Wróblewskiego w przedmiocie postrzegania prawa jako złożonego zjawiska ontologicznego, które rozpatrywać należy na wielu płaszczynach, co wiąże się koniecznością wielopłaszczyznowości metodologicznej prawa. Zob. szerzej m.in.: K. Opałek, J. Wróblewski, *Zagadnienia teorii prawa*, Warszawa 1969, s. 339, 340-342 oraz W. Lang, J. Wróblewski, S. Zawadzki, *Teoria państwa i prawa*, Warszawa 1986, s. 32-34, 45.

¹⁵ D. Patterson, *From Postmodernism to Law and Truth*, „Harvard Journal of Law and Public Policy”, 2003, no. 26, s. 61-64, Ch. Altieri, *Some Limits of Postmodernism in Legal Studies: On Dennis Patterson's Law and Truth*, „SMU Law Review”, 1997, vol. 50, issue 5, article 7, s. 1664; R. Dworkin, *Justices in Robes*, Cambridge MA–London 2006, s. 170-171; A. Dyrda, *Sporo prawnicze a pragmatyczność teorii prawa*, „Principia”, 2015, nr LXI–LXII, s. 253.

¹⁶ D. Kahneman, *Pułapki myślenia. O myśleniu szybkim i wolnym*, Poznań 2012, s. 10, 82-107.

Z uwagi na interdyscyplinarny charakter opracowania, które w zasadniczym stopniu dotyczy teorii prawa oraz szeroko rozumianego prawa prywatnego, w szczególności zagadnień o charakterze cywilnoprawnym, dysertacja została podzielona na dwie części, które poprzedzone są rozważaniami istotnymi dla obu grup tematycznych. Zagadnienia wspólne, związane ze społecznym i normatywnym uregulowaniem sportu i jego organizacją zostały przedstawione w rozdziale I. Rozdziały II i III, stanowiące część teoretyczno–prawną, obejmują problemy gałęziowej identyfikacji prawa sportowego, postępującego procesu globalizacji i prywatyzacji prawa na przykładzie prawa sportowego oraz w procesie stosowania prawa, ustalania norm prawa sportowego, które stanowią podstawę stosunków obligacyjnych. Druga część pracy, w rozdziałach IV–VI, traktuje o kwestiach odnoszących się do cywilnoprawnych zagadnień umowy transferu zawodnika w piłce nożnej. Rozdziały IV i V zawierają pogłębioną analizę przedmiotowych regulacji, w tym problematykę zasady swobody zawierania umowy transferu zawodnika w piłce nożnej i jej granic, a ponadto analizę dotyczącą istoty i charakteru prawnego tej czynności prawnej. Ostatni, VI rozdział rozprawy skoncentrowany jest na analizie prawnej standardowej treści umowy transferu zawodnika w piłce nożnej, która obejmuje przede wszystkim typizację oraz kwalifikację prawną umowy transferu piłkarza jako czynności prawnej, a także ustalenie treści umowy. Całokształt przeprowadzonych rozważań oraz wyniki badań w postaci weryfikacji przyjętych hipotez badawczych został przedstawiony w podsumowaniu dysertacji.